

Umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligi tushunchasining mazmun-mohiyati va pedagogik tabiatining ilmiy asoslanishi

Nargiza Ulug'bek-qizi Ochilova
Buxoro xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligi tushunchasining mazmun-mohiyati va pedagogik tabiati ilmiy nuqtayi nazardan asoslanadi. Tadqiqotda musiqa savodxonligi o'quvchining musiqiy tovushlarni idrok etish, nota yozuvini o'qish, ritm va ladni farqlash hamda musiqiy asarlarni tahlil qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oluvchi integrativ sifat sifatida talqin etiladi. Mavzuga oid pedagogik, psixologik va musiqashunoslik manbalari tahlil qilinib, kichik maktab yoshidagi bolalarning idrok etish, xotira va tafakkur xususiyatlari inobatga olindi. Shuningdek, musiqa savodxonligini shakllantirishning didaktik tamoyillari, mazmuni va samarali metodlari yoritilgan. Musiqa savodxonligining tarkibiy qismlari - musiqiy idrok, ijrochilik, tinglash madaniyati va nazariy bilimlar o'zaro uzviy bog'liqligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa savodxonligi, umumta'lim maktabi, 4-sinf o'quvchilari, boshlang'ich ta'lim, musiqiy idrok, nota yozuvi, ritm va lad, pedagogik tabiat, didaktik tamoyillar, estetik madaniyat

The scientific justification of the content and pedagogical nature of the concept of music literacy in the students of the 4th grade of the general education school

Nargiza Ulug'bek-kizi Ochilova
Bukhara International University

Abstract: In this article, the essence and pedagogical nature of the concept of music literacy among students of the 4th grade of a general education school is based on a scientific point of view. In the study, music literacy is interpreted as an integrative quality that includes the student's ability to perceive musical sounds, read musical notation, distinguish between rhythm and key, and analyze musical works. Pedagogical, psychological and musicological sources on the topic were analyzed, and the characteristics of perception, memory and thinking of children of junior school age were taken into account. Also, didactic principles, content and effective methods of

formation of music literacy are covered. The components of music literacy - musical perception, performance, listening culture, and theoretical knowledge are interlinked scientifically.

Keywords: musical literacy, general education school, 4th grade students, primary education, musical perception, notation, rhythm and scale, pedagogical nature, didactic principles, aesthetic culture

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti inson kapitaliga, ya'ni har tomonlama rivojlangan, ma'naviy jihatdan boy, ijodiy fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga qo'yilayotgan talablarning ortib borishi bilan tavsiflanadi. O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi»da belgilangan ustuvor vazifalar umumta'lim maktablarida barcha fanlarning, jumladan, san'at va estetik yo'nalishdagi fanlarning o'rni va mas'uliyatini yanada oshirmoqda. Bu jarayonda musiqa ta'limi bolaning shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi, uning hissiy, aqliy va axloqiy rivojlanishini uzviy birlashtiruvchi noyob pedagogik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Musiqa ta'limining markaziy natijalaridan biri o'quvchida musiqa savodxonligining shakllanishidir. Musiqa savodxonligi bolaga musiqa tilini tushunish, uni «o'qish», eshitgan va ijro etgan asarlari haqida ongli fikr yuritish imkonini beradi. Xuddi ona tilini o'rganishda o'qish va yozish ko'nikmalari nutqiy madaniyatning poydevori bo'lganidek, musiqa savodxonligi ham musiqiy madaniyatning asosi hisoblanadi. Musiqa savodidan mahrum o'quvchi musiqani asosan passiv, ya'ni sirtan tinglovchi sifatida qabul qiladi; savodxon o'quvchi esa uni ongli, tahliliy va ijodiy yondashuv bilan o'zlashtiradi.

Umumta'lim maktabining 4-sinfi bu jihatdan alohida o'rin tutadi. Bu sinf o'quvchilari boshlang'ich ta'limning yakunlovchi bosqichida bo'lib, ularning yoshi taxminan 9-10 ga to'g'ri keladi. Ushbu davrda bola 1-3-sinflarda olgan dastlabki musiqiy tasavvur va ko'nikmalarni tizimlashtiradi, mustaqil o'qish va tahlil qilishga tayyor bo'la boshlaydi. Shu bilan birga, 4-sinf o'quvchilari o'rta bo'g'inga o'tish arafasida turgani sababli, aynan shu bosqichda musiqiy bilimlarning mustahkam poydevori yaratilmasa, keyingi sinflarda musiqa fani bo'yicha o'zlashtirish sifati pasayib, o'quvchining fanga qiziqishi susayishi mumkin.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, maktablarda musiqa darslari ko'pincha qo'shiq o'rganish va tinglash bilan cheklanib, nazariy va amaliy savodxonlik elementlari yetarli darajada tizimli shakllantirilmaydi. Ayrim hollarda musiqa savodi nota belgilarini yodlatish bilan tenglashtiriladi, bu esa uning mazmun-mohiyatini toraytiradi. Holbuki, musiqa savodxonligi faqat nota belgilarini bilish emas, u musiqiy idrok, eshitish qobiliyati, ritmik tuyg'u, ijrochilik ko'nikmasi, tahlil va baholash

malakasini o'z ichiga oluvchi murakkab, ko'p qirrali pedagogik hodisadir. Mazkur tushunchaning mazmunini aniq belgilash, uning pedagogik tabiatini ilmiy asoslash bugungi kunda nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham dolzarb ilmiy-metodik muammo hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi yana quyidagi omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, axborot oqimi va raqamli texnologiyalar keskin kengaygan sharoitda bolalar kunlik hayotida turli sifatli va sifatsiz musiqiy mahsulotlar bilan to'qnash kelmoqda. Musiqa savodxonligi o'quvchida badiiy did, tanqidiy fikrlash va tanlash madaniyatini shakllantiruvchi «himoya vositasi» vazifasini bajaradi. Ikkinchidan, milliy musiqiy merosimizni, xalq og'zaki ijodi, maqom san'ati, folklor namunalarini yosh avlodga yetkazishda musiqiy savod muhim vosita hisoblanadi. Uchinchidan, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, kompetensiyaviy yondashuv o'quvchidan bilimni egallash bilan birga uni amalda qo'llay olishni talab qiladi. Musiqa savodxonligi esa aynan shu bilim, ko'nikma va qadriyatga munosabatning uyg'unligini ifodalaydi.

Musiqa ta'limi va musiqiy savodxonlik muammosi jahon va mahalliy pedagogika fanida uzoq tarixga ega. Sharq mutafakkirlari, ayniqsa, Abu Nasr Forobiy o'zining «Kitob al-musiqiy al-kabir» asarida musiqani inson ruhiyatiga ta'sir etuvchi, tarbiyaviy ahamiyatga ega ilm sifatida talqin qilgan. Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy va boshqa allomalar ham musiqaning nazariy asoslari hamda uning inson tarbiyasidagi o'rniga oid qimmatli fikrlarni bayon etganlar. Bu qarashlar musiqiy bilimning nazariya va amaliyot birligida rivojlanishi g'oyasiga asos bo'lgan.

XX asrda musiqa pedagogikasi mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Vengriya kompozitori va pedagogi Zoltan Koday tomonidan yaratilgan tizimda musiqa savodxonligi xalq qo'shiqlari asosida, sol-fedjio, qo'l belgilari (xironomiya) va ritmik bo'g'inlar vositasida shakllantirilishi asoslandi. Kodayning fikricha, musiqa savodi tanlanganlarga emas, har bir bolaga tegishli bo'lishi lozim, uning asosi esa bolaning o'z ovozi va o'z xalqining qo'shiqlaridir. Karl Orff esa «Schulwerk» tizimida ritm, so'z va harakatning birligiga tayangan holda, bolalarning ijodiy improvizatsiyasi orqali musiqiy bilimni o'zlashtirish yo'lini ishlab chiqdi. Uning urg'u va zarbli cholg'ulardan foydalanuvchi metodikasi hozirgi kunda ham jahon maktablarida keng qo'llanilmoqda. Shuningdek, Emil Jak-Dalkroz ritmika tizimi orqali musiqiy tuyg'uni tana harakati bilan uyg'unlashtirish g'oyasini ilgari surdi.

Rus va sovet pedagogik maktabida musiqa ta'limi nazariyasiga B.V. Asafyev, D.B. Kabalevskiy, B.M. Teplov, N.A. Vetlugina, L.V. Shkolyar, E.B. Abdullin va boshqalar salmoqli hissa qo'shgan. B.V. Asafyevning «intonatsiya» nazariyasi musiqani «intonatsiyalangan ma'no» sifatida ko'rib, musiqiy idrok jarayonining mohiyatini ochib berdi. D.B. Kabalevskiy dasturida esa musiqa darsi san'at bilan hayot aloqasini ochib beruvchi, o'quvchilarni musiqaning «uch kiti» - qo'shiq, marsh, raqs orqali musiqa olamiga olib kiruvchi tizim sifatida asoslandi. B.M. Teplov «Musiqiy

qobiliyatlar psixologiyasi» asarida musiqiylikning asosiy tarkibiy qismlari - lad hissi, eshitib tasavvur qilish va musiqiy-ritmik tuyg'uni ilmiy tahlil qilib berdi. Bu tushunchalar musiqa savodxonligini shakllantirishning psixologik asosini tashkil etadi.

O'zbekistonda musiqa pedagogikasi va bolalar musiqiy tarbiyasi masalalari respublikamiz olimlari tomonidan turli jihatdan tadqiq etilgan. Xalq og'zaki ijodi va milliy musiqa merosining ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlari, maktabda musiqa darslarini tashkil etish metodikasi, o'quvchilarning musiqiy madaniyatini shakllantirish masalalari o'nlab ilmiy ish va o'quv-uslubiy qo'llanmalarda o'z aksini topgan. Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlarning aksariyati umuman boshlang'ich sinflar yoki musiqiy madaniyat muammosiga bag'ishlangan bo'lib, aynan 4-sinf o'quvchilarida «musiqa savodxonligi» tushunchasining mazmun-mohiyati, tarkibiy tuzilmasi va pedagogik tabiatini alohida ilmiy tahlil qilish, uni yosh xususiyatlari, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv hamda milliy qadriyatlar nuqtayi nazaridan asoslash yetarli darajada o'z yechimini topmagan.

Adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, «musiqa savodxonligi» tushunchasiga nisbatan turli talqinlar mavjud. Ayrim mualliflar uni faqat nota yozuvini o'qish va yozish ko'nikmasi sifatida ko'rsa, boshqalari musiqiy eshitish qobiliyati bilan bog'laydi, uchinchilari esa musiqiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida qaraydi. Bunday fikrlar xilma-xilligi tushunchani yagona ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan aniqlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning ilmiy muammosini belgilaydi: musiqa savodxonligini toraytirilgan texnik ko'nikma sifatida emas, balki bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy munosabatning integrativ birligi sifatida asoslash hamda 4-sinf o'quvchilari misolida uning pedagogik tabiatini ochib berish.

Tadqiqotning maqsadi umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligi tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlash, uning tarkibiy qismlari va pedagogik tabiatini ilmiy asoslash, shuningdek shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini yoritishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. «Musiqa savodxonligi» tushunchasining falsafiy, psixologik, pedagogik va musiqashunoslik nuqtayi nazaridan mavjud talqinlarini tahlil qilish va tushunchani aniqlashtirish;

2. Kichik maktab yoshidagi, xususan, 4-sinf o'quvchilarining idrok, xotira, diqqat, tafakkur va hissiy rivojlanish xususiyatlarini musiqa savodxonligini shakllantirish nuqtayi nazaridan asoslash;

3. Musiqa savodxonligining tarkibiy qismlarini (musiqiy idrok, nazariy bilimlar, ijrochilik ko'nikmalari, tinglash madaniyati, ijodiy faoliyat) aniqlash va ularning o'zaro aloqasini ochib berish;

4. Musiqa savodxonligini shakllantirishning didaktik tamoyillari, mazmuni, metod va vositalarini ilmiy jihatdan asoslash;

5. O'quvchilarning musiqa savodxonligi darajasini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlash.

Tadqiqot ob'ekti - umumta'lim maktabining boshlang'ich sinflarida musiqa ta'limi jarayoni. Tadqiqot predmeti - 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligining mazmun-mohiyati, tarkibiy tuzilmasi va pedagogik tabiati.

Tadqiqot farazi quyidagicha ifodalanadi: agar musiqa savodxonligi 4-sinf o'quvchilarida nota yozuvini bilish bilan cheklanmasdan, musiqiy idrok, nazariy bilim, ijrochilik, tinglash madaniyati va ijodiy faoliyatning uyg'unligi sifatida talqin qilinsa, uni shakllantirish jarayoni yosh psixologik xususiyatlarga mos didaktik tamoyillar, o'yin va ijodiy topshiriqlarga asoslangan metodlar hamda aniq baholash mezonlari asosida tashkil etilsa, o'quvchilarning musiqiy madaniyati va fanga bo'lgan barqaror qiziqishi sezilarli darajada oshadi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli, kompetensiyaviy va madaniy-tarixiy yondashuvlar tashkil etadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining faol sub'ekti sifatida ko'rib, uning individual imkoniyatlari va qiziqishlarini inobatga olishni taqozo etadi. Faoliyatli yondashuv, L.S. Vigotskiy va A.N. Leontyev g'oyalariga tayangan holda, bilimning faoliyat jarayonida shakllanishini, ya'ni musiqa savodining bola qo'shiq aytish, cholg'u chalish, tinglash, harakatlanish, ijod qilish jarayonida o'zlashtirilishini ta'kidlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv esa bilim va ko'nikmalarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini ustuvor deb biladi. Madaniy-tarixiy yondashuv musiqiy savodni milliy va umumbashariy madaniy meros bilan bog'lash zaruratini asoslaydi.

Shuningdek, ishda nazariy tahlil va sintez, qiyosiy-tarixiy tahlil, tushunchalarni aniqlashtirish (kontseptual tahlil), tizimli yondashuv, me'yoriy hujjatlar va o'quv dasturlarini o'rganish, pedagogik kuzatish, umumlashtirish kabi usullardan foydalaniladi. Bu usullar tushunchaning mohiyatini ko'p qirrali ochib berish, uning tarkibiy qismlarini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq etish yo'llarini belgilash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

«Musiqa savodxonligi» tushunchasi 4-sinf o'quvchilari misolida bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy munosabatning integrativ birligi sifatida aniqlashtirildi;

Musiqa savodxonligining tarkibiy tuzilmasi kognitiv, amaliy, hissiy-qadriyatli va ijodiy komponentlar asosida ilmiy jihatdan asoslandi;

Kichik maktab yoshining psixologik xususiyatlari bilan musiqa savodxonligini shakllantirish mazmuni va metodlari o'rtasidagi bog'liqlik ochib berildi;

Milliy musiqiy meros namunalariga tayanish orqali musiqa savodxonligini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritildi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, uning natijalari musiqa pedagogikasi tushunchalar tizimini boyitadi, «musiqa savodxonligi» kategoriyasining ilmiy-pedagogik mazmunini aniqlashtiradi va boshlang'ich musiqa ta'limi nazariyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Amaliy ahamiyati esa ishdagi xulosa va tavsiyalardan musiqa o'qituvchilari darslarni loyihalashda, o'quv dasturlari va darsliklarni takomillashtirishda, o'quvchilar bilimini baholash mezonlarini ishlab chiqishda hamda pedagogik oliy o'quv yurtlarida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda foydalanishi mumkinligi bilan belgilanadi.

«Savodxonlik» va «musiqa savodxonligi» tushunchalarining ilmiy talqini

«Savodxonlik» tushunchasi an'anaviy ma'noda o'qish, yozish va hisoblash ko'nikmalarini egallashni anglatgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab UNESCO hujjatlarida bu tushuncha kengayib, «funksional savodxonlik», ya'ni olingan bilim va ko'nikmalarni real hayotda qo'llay olish qobiliyati sifatida talqin etila boshlandi. Bugungi kunda savodxonlik faqat texnik ko'nikma emas, balki axborotni anglash, tahlil qilish, baholash va ijodiy qo'llash layoqatini ifodalovchi keng ma'noli kategoriyaga aylangan. Shu ma'noda «matematik savodxonlik», «tabiiy-ilmiy savodxonlik», «moliyaviy savodxonlik», «media savodxonlik» kabi tushunchalar qatorida «musiqa savodxonligi» ham o'z o'rniga ega.

Musiqa savodxonligi tushunchasini aniqlashda unga nisbatan mavjud yondashuvlarni uch guruhga ajratish mumkin.

Birinchi yondashuv tor, texnik talqin bo'lib, unga ko'ra musiqa savodxonligi nota yozuvini o'qish va yozish, musiqiy belgilar va atamalarni bilish, ya'ni musiqa nazariyasi elementlarini o'zlashtirishdan iborat. Bu yondashuv musiqa savodining muhim jihatini qamrab oladi, biroq uni yagona mazmun deb hisoblash tushunchani kambag'allashtiradi. Nota belgilarini mexanik yodlagan, ammo ularning ortidagi tovushni «eshita olmaydigan» bola haqiqiy ma'noda musiqiy savodli hisoblanmaydi.

Ikkinchi yondashuv eshitishga asoslangan (auditiv) talqin bo'lib, u musiqa savodxonligini birinchi navbatda musiqiy eshitish, tovush balandligi, davomiyligi, tembri va dinamikasini farqlash qobiliyati bilan bog'laydi. Bu yondashuv Z. Koday va B.M. Teplov qarashlariga yaqin bo'lib, «avval tovush, keyin belgi» tamoyilini ilgari suradi. Unga ko'ra, nota yozuvi bolaning eshitish tajribasiga tayanmasa, bo'sh belgiga aylanadi.

Uchinchi yondashuv integrativ (madaniy-kompetensiyaviy) talqin bo'lib, musiqa savodxonligini bilim, eshitish, ijro, tahlil va qadriyatga munosabatning uyg'unligi sifatida ko'radi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikaning kompetensiyaviy yo'nalishi bilan mos keladi va tadqiqotimiz uchun asosiy nazariy tayanch hisoblanadi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, quyidagi ta'rifni taklif etish mumkin: musiqa savodxonligi - o'quvchining musiqa tilini (tovush, ritm, lad, nota yozuvi, musiqiy shakl va ifoda vositalari) anglash, uni eshitish, ijro etish va yozib olish, musiqiy asarlarni ongli idrok etib tahlil qilish hamda olingan bilimlarni ijodiy faoliyatda qo'llay olish layoqatini ifodalovchi integrativ sifat. Bu ta'rifda savodxonlik statik bilim to'plami emas, balki faoliyatda namoyon bo'luvchi dinamik sifat sifatida ko'rsatilgan.

Musiqa savodxonligining mohiyati musiqaning o'ziga xos «tili»ni o'zlashtirishda yaqqol ko'rinadi. Musiqa tili o'ziga xos ifoda vositalari tizimidan iborat: melodiya, ritm, lad va tonallik, garmoniya, temp, dinamika, tembr, registr, shakl. Har bir vosita musiqiy obrazni yaratishda muayyan vazifani bajaradi. Masalan, temp asarning harakat xarakterini, dinamika hissiy zo'riqishni, tembr esa ovoz «rangi»ni belgilaydi. Musiqa savodli o'quvchi bu vositalarni alohida bilim sifatida emas, balki musiqiy ma'noni yaratuvchi jonli elementlar sifatida qabul qiladi.

B.V.Asafyevning intonatsiya nazariyasiga ko'ra, musiqa - «intonatsiyalangan ma'no» san'atidir. Demak, musiqiy savodxonlik nota belgisini o'qish bilan tugamaydi, u intonatsiyaning ifodaviy mazmunini anglashga qadar davom etadi. Bu fikr musiqa savodxonligining pedagogik tabiatini tushunishda muhim: o'quvchi «nima chalinayotgani»ni bilibgina qolmay, «bu musiqa nimani ifodalayotgani»ni ham tushunishi lozim.

Mazmun-mohiyat nuqtayi nazaridan musiqa savodxonligi to'rt darajada namoyon bo'ladi:

Birinchi daraja - sezgi-idrok darajasi. Bunda bola musiqiy tovushlarni eshitadi, ularning asosiy xususiyatlarini (baland-past, uzun-qisqa, baland-past ovozli, tez-sekin) farqlaydi. Bu daraja musiqiy tajribaning poydevori bo'lib, unga tayanmasdan keyingi bosqichlarga o'tib bo'lmaydi.

Ikkinchi daraja - belgilar tizimini anglash darajasi. Bola eshitgan tovushlarini nota, ritmik shakllar, pauza, takt, o'lchov, temp va dinamika belgilari bilan bog'laydi. Bu yerda eshitish tajribasi ramziy shaklga ega bo'ladi.

Uchinchi daraja - amaliy qo'llash darajasi. O'quvchi o'zlashtirgan bilimlarini qo'shiq aytish, cholg'u chalish, ritmik harakatlar, notadan ijro etishda qo'llaydi. Bilim malaka ko'rinishini oladi.

To'rtinchi daraja - tahlil va ijodiy daraja. O'quvchi musiqiy asarning xarakterini, shaklini, ifoda vositalarini tahlil qiladi, oddiy ritmik va melodik ijod (improvizatsiya) namunalarini yaratadi, o'z fikrini bildiradi. Bu daraja musiqa savodxonligining eng yuqori ko'rinishi bo'lib, musiqiy tafakkurning shakllanganini bildiradi.

Ushbu darajalar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, spiral shaklida takrorlanib, chuqurlashib boradi. Bu Dj. Bruner ilgari surgan «spiral kurikulum» g'oyasiga mos keladi: bir xil tushuncha turli sinflarda murakkablashib, kengayib takrorlanadi.

Tadqiqot davomida musiqa savodxonligining tarkibiy tuzilmasi to'rtta o'zaro bog'liq komponentdan iborat deb asoslandi.

1. Kognitiv (bilim) komponenti. Bu komponent musiqa nazariyasi bo'yicha asosiy tushunchalarni egallashni o'z ichiga oladi. 4-sinf o'quvchisi uchun bular: nota yozuvi, uch tovushli (birinchi oktava) tovushqator, nota davomiyliklari (butun, yarim, chorak, sakkizdan bir), pauzalar, takt va o'lchov (2/4, 3/4, 4/4), lad tushunchasi (major va minor), dinamik belgilar, temp atamaları, musiqiy janrlar (qo'shiq, raqs, marsh), oddiy musiqiy shakllar (ikki va uch qismli shakl), xalq va kompozitor musiqasi haqida boshlang'ich tushunchalar. Kognitiv komponent musiqa haqidagi «bilish»ni ta'minlaydi.

2. Amaliy (ijrochilik) komponenti. U o'quvchining aniq intonatsiya bilan qo'shiq aytishi, ritmni to'g'ri ijro etishi, oddiy melodiyanı notadan o'qishi (solmizatsiya), zarbli va shovqinli cholg'ularda jo'r bo'lishi, dirijorlik qo'l harakatlarini (o'lchov sxemasini) bajarishi kabi ko'nikmalarni qamrab oladi. Bu komponent musiqada «qila olish»ni ifodalaydi.

3. Hissiy-qadriyatli (motivatsion) komponent. Bu komponent musiqaga qiziqish, musiqiy asarlarni his qilib idrok etish, badiiy did, milliy musiqa merosiga hurmat, tinglash madaniyati va ijrochilik zavqini o'z ichiga oladi. Ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan bu komponent aslida savodxonlikning ichki harakatlantiruvchi kuchidir: qiziqishsiz olingan bilim tez unutiladi va faoliyatda qo'llanilmaydi.

4. Ijodiy komponent. U o'quvchining oddiy ritmik va melodik jummalarni o'ylab topishi, savol-javob shaklida improvizatsiya qilishi, musiqiy asarga harakat yoki rasm orqali munosabat bildirishi, tayyor matnga sodda kuy yaratishi kabi faoliyatlarda ko'rinadi.

Bu to'rt komponent yaxlit tizimni tashkil etadi. Ulardan birining rivojlanmay qolishi butun tizimning samaradorligini pasaytiradi. Masalan, kognitiv komponent kuchli bo'lib, hissiy-qadriyatli komponent zaif bo'lsa, o'quvchi nazariyani biladi, ammo musiqadan zavqlanmaydi; ijrochilik kuchli bo'lib, nazariy asos zaif bo'lsa, bola «quloq bilan» kuylaydi, ammo notani o'qiy olmaydi.

Kichik maktab yoshi (7-10 yosh) shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, 4-sinf uning yakunlovchi qismiga to'g'ri keladi. J. Piaje nazariyasiga ko'ra, bu davr «aniq operatsiyalar» bosqichiga mos bo'lib, bola mantiqiy fikrlashni egallaydi, ammo abstrakt tushunchalar bilan ishlashda hali ko'rgazmali tayanchga ehtiyoj sezadi. L.S. Vigotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» g'oyasi esa o'qituvchi yordami bilan bola mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni bajara olishini, ta'limning aynan shu zonaga yo'naltirilishi lozimligini ta'kidlaydi.

4-sinf o'quvchilarining musiqa savodxonligini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik xususiyatlari quyidagilar:

Idrok. Bu yoshda idrok tobora maqsadli va tahliliy tus oladi. O'quvchi musiqani tinglaganda uning xarakterini aniqlay oladi, ayrim ifoda vositalarini ajratib eshitadi. Biroq idrok hali ham hissiy va obrazli bo'lib, ko'rgazmalilik (jadvallar, rangli belgilar, harakat) muhim ahamiyat kasb etadi.

Diqqat. Diqqatning ixtiyoriy shakli rivojlanayotgan bo'lsa-da, uning barqarorligi cheklangan (10-15 daqiqa). Shu sababli dars faoliyat turlarini almashtirib borishni (kuylash - tinglash - harakat - yozish) taqozo etadi.

Xotira. Mexanik xotira hali kuchli, mantiqiy xotira esa rivojlanish bosqichida. Bu holat nota va atamalarni o'zlashtirishda ham imkoniyat, ham xavf yaratadi: bola tez yodlaydi, biroq mazmunini anglamasdan unutib yuborishi mumkin. Shuning uchun bilimni tushunishga asoslangan holda, amaliy faoliyat bilan bog'lab berish zarur.

Tafakkur. Ko'rgazmali-obrazli tafakkurdan so'z-mantiqiy tafakkurga o'tish davri kechadi. Bola sodda tahlil, taqqoslash, umumlashtirishni bajara oladi. Bu musiqiy asarlarni taqqoslash (masalan, o'zbek xalq kuyi va kompozitor asari), xarakterini asoslash kabi topshiriqlar uchun imkoniyat yaratadi.

Musiqiy qobiliyatlar. B.M. Teplov ko'rsatgan lad hissi, musiqiy eshitish tasavvuri va musiqiy-ritmik tuyg'u bu yoshda faol rivojlanadi. Ovoz diapazoni kengayadi (odatda re^1-mi^2 atrofida), ovoz apparatining nazorat qilinishi yaxshilanadi. Shu bois 4-sinf ikki ovozli kuylash elementlarini kiritish, kanon va sodda polifonik shakllarni o'rganish uchun qulay davr hisoblanadi.

Emotsional soha va ijtimoiy rivojlanish. Bola guruhda ishlashga, hamkorlikka, o'z fikrini bildirishga tayyor bo'la boshlaydi. Shu bilan birga, o'zini baholash va boshqalar bahosiga sezgirlik ortadi. Bu holat musiqa darsida ijobiy muhit, rag'batlantirish va muvaffaqiyat vaziyatini yaratish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu xususiyatlar 4-sinfni musiqa savodxonligini tizimlashtirish va chuqurlashtirish uchun qulay davr sifatida ko'rsatadi: bola oldingi sinflarda to'plagan tajribasini nazariy umumlashtirishga, mustaqil tahlilga va ijodiy qo'llashga tayyor bo'ladi.

Musiqa savodxonligining pedagogik tabiati bir necha o'ziga xos xususiyatlar orqali ochib beriladi.

Birinchidan, integrativlik. Musiqa savodxonligi yakka ko'nikma emas, balki bir qancha bilim, ko'nikma va munosabatlarning birligidir. U musiqa nazariyasi, solfedjio, qo'shiq aytish, tinglash, cholg'u ijrosi, ritmika kabi faoliyat turlari kesishgan joyda shakllanadi. Shu tufayli uni alohida «nazariya darsi»ga ajratib qo'yish pedagogik jihatdan samarasiz.

Ikkinchidan, faoliyatli xarakter. Musiqa savodi faoliyat orqali, ya'ni ijro, tinglash, harakat va ijod jarayonida shakllanadi. Bu L.S. Vigotskiy va A.N. Leontyev faoliyat nazariyasiga mos: bilim tayyor holda uzatilmaydi, balki bola faoliyati jarayonida

«qurib olinadi». Shu sababli «avval nazariya, keyin amaliyot» tartibi emas, balki «avval tajriba, keyin tushuncha, keyin belgi» tartibi pedagogik jihatdan asosli.

Uchinchidan, bosqichma-bosqich va uzluksizlik. Savodxonlik bir dars yoki bir chorakda shakllanmaydi. U 1-sinf dan boshlanib, spiral shaklida chuqurlashib boradi. 4-sinf bu zanjirning muhim bo'g'ini bo'lib, oldingi bilimlarni umumlashtirish va yuqori sinflarga o'tish uchun poydevor yaratishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, shaxsiy va rivojlantiruvchi ta'sir. Musiqa savodxonligi faqat musiqiy natija bermaydi, u umumiy rivojlanishga ta'sir etadi: eshitish diqqati, xotira, mantiqiy va ijodiy tafakkur, o'z-o'zini boshqarish, jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Ritm va nota tizimi matematik tafakkur (kasr, nisbat) bilan, kuylash esa nutq madaniyati bilan bog'liqligi bir qator tadqiqotlarda ta'kidlanadi.

Beshinchidan, tarbiyaviy va estetik yo'nalganlik. Musiqa savodxonligi estetik did, milliy o'zlik hissi va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish vositasidir. Milliy qo'shiqlar, o'zbek xalq kuylari, maqom va bolalar folklori namunalari savodxonlikni shakllantirish materiali sifatida foydalanilganda, o'quvchi bir vaqtning o'zida musiqiy bilimni egallaydi va milliy madaniyatga daxldorlik hissini boshdan kechiradi.

Oltinchidan, differentsiallik. Bolalarning musiqiy tajribasi, qobiliyati, ovoz imkoniyatlari turlicha. Shu bois musiqa savodxonligini shakllantirishda individual yondashuv, turli darajadagi topshiriqlar, hamkorlikda o'rganish shakllari zarur. Har bir bola o'z sur'atida rivojlanishi mumkin, «musiqiy qobiliyatsiz bola» degan tushunchaga Kodayning qarshi qarashi bu yerda ayniqsa muhim.

Musiqa savodxonligini shakllantirishning ilmiy asosi ilg'or jahon va milliy pedagogik tizimlarning g'oyalariga tayanadi.

Z. Koday tizimi. Bu tizim xalq qo'shiqlariga tayanish, nisbiy solmizatsiya (do-re-mi bo'g'inlari), qo'l belgilari (xironomiya) va ritmik bo'g'inlar (ta, ti-ti) orqali savodxonlikni shakllantirishni nazarda tutadi. Uning muhim tamoyillari: «Musiqa hammaniki», «Ovoz - eng qulay cholg'u», «Avval ovoz, keyin cholg'u». 4-sinfda bu tizim elementlari nota o'qish va ikki ovozli kuylashga tayyorgarlikda samarali qo'llaniladi.

K. Orff tizimi. Orff tizimida nutq, harakat, o'yin va zarbli cholg'ular (ksilofon, metallofon, daf, doira kabilar) orqali ijodiy improvizatsiya rag'batlantiriladi. Bu tizim ritmik savodni, ansambl ijrosini va ijodiy komponentni shakllantirishda ayniqsa foydali. O'zbek xalq zarbli cholg'ulari (doira, qairoq, childirma) bilan uyg'unlashtirilganda u milliy mazmun kasb etadi.

E. Jak-Dalkroz ritmikasi. Ritm tuyg'usini tana harakati orqali rivojlantirish g'oyasi o'lchov, temp, ritmik shakllarni anglashda samara beradi.

D.B. Kabalevskiy dasturi. Musiqani hayot bilan bog'lash, «uch kit» (qo'shiq, raqs, marsh) orqali musiqa olamiga kirish, musiqiy tafakkurni asarni tinglash orqali rivojlantirish g'oyalari savodxonlikning tinglash va tahlil komponentini boyitadi.

B.M. Teplov va B.V. Asafyev g'oyalari. Musiqiy qobiliyatlarning psixologik tarkibi va intonatsiya nazariyasi musiqa savodxonligini shakllantirish mazmunini eshitish va ma'no bilan bog'lashga yo'naltiradi.

Milliy pedagogik an'analar. Forobiy va Ibn Sino musiqani nafaqat ilm, balki tarbiya vositasi deb bilganlar. Shashmaqom, xalq qo'shiqlari, lapar, yalla, allalar - bolaning ilk musiqiy tajribasini shakllantiruvchi qadimiy manba. Ular orqali o'quvchi milliy ladlar, ritmik shakllar bilan tanishadi va o'zlik ongini kuchaytiradi.

Ushbu tizimlarning umumiy jihati shundan iboratki, hammasi musiqiy savodni bolaning tabiiy faoliyati, o'yini va ovozi asosida shakllantirishga, tajribadan ramzga o'tishga tayanadi. Bu bizning integrativ talqinimiz uchun mustahkam nazariy dalil bo'lib xizmat qiladi.

Musiqa savodxonligini samarali shakllantirish quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim:

1. Eshitish tajribasining ustuvorligi tamoyili - belgi (nota) o'rgatilishidan oldin uning tovushi eshitalishi, kuylanishi va his qilinishi kerak.

2. Ko'rgazmalilik va harakat bilan uyg'unlik tamoyili - tovush balandligi qo'l harakati, zinapoya, rang, grafik belgi bilan ifodalanadi; ritm qarsak, qadam, zarbli cholg'u bilan namoyish etiladi.

3. Bosqichmabosqichlik va spirallik tamoyili - murakkablik asta-sekin oshib boradi, avval o'tilgan mavzular yangi mazmun bilan takrorlanadi.

4. Milliy va umumbashariy musiqaning uyg'unligi tamoyili - o'zbek xalq musiqasi va jahon klassikasi namunalariga baravar tayaniladi.

5. Faollik va ijodkorlik tamoyili - o'quvchi tinglovchi emas, ishtirokchi va ijodkor sifatida ishlaydi.

6. Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish tamoyili - topshiriqlar bolaning imkoniyatiga mos, differensial darajada beriladi.

7. Nazariya va amaliyot birligi tamoyili - har bir nazariy tushuncha kuylash, chalish yoki tinglash faoliyatida mustahkamlanadi.

8. Ijobiy hissiy muhit tamoyili - muvaffaqiyat vaziyati, rag'batlantirish va xatoga bag'rikenglik qiziqishni saqlaydi.

Ushbu tamoyillar birgalikda tizim hosil qiladi va darsni loyihalashda mezon vazifasini o'taydi.

2.8. 4-sinf musiqa savodxonligining mazmuni

Yuqoridagi nazariy asoslarga tayangan holda, 4-sinf uchun musiqa savodxonligining mazmuni quyidagi yo'nalishlarda belgilanadi:

Nota va ritm savodi: birinchi va ikkinchi oktava tovushlarini nota chizig'ida topish; davomiylıklar va pauzalarini o'qish; nuqtali nota tushunchasi; 2/4, 3/4, 4/4 o'lchovlarda ritmik jumllarni ijro etish; sinkopa haqida boshlang'ich tasavvur.

Lad va intonatsiya savodi: major va minor ladlarining xarakterini eshitib farqlash; turg'un va noturg'un tovushlarni ajratish; tonika tushunchasi; oddiy kuylarni solmizatsiya bilan o'qish; interval tushunchasiga kirish.

Ifoda vositalari savodi: temp (sekin, o'rtacha, tez), dinamika (piano, forte, kreshendo, diminuendo), tembr, registr, shtrixlar (legato, stakkato) belgilari va ularning ifodaviy vazifasi.

Shakl va janr savodi: qo'shiq, raqs, marsh janrlari; ikki va uch qismli shakl; kuplet shakli; sodda variatsiya; kanon; xor va yakkaxon ijro; jo'rsiz va jo'rli ijro.

Cholg'ular va tinglash madaniyati: simfonik orkestr va o'zbek xalq cholg'ular orkestri cholg'ulari; dutor, tanbur, nay, rubob, doira, surnay tembrlari; tinglash jarayonidagi xulq-atvor qoidalar; asarni tahlil qilish sxemasi («kim yozgan - nima haqida - qanday xarakter - qaysi vositalar orqali»).

Milliy musiqa merosi: o'zbek xalq qo'shiqlari, allalar, lapar, yalla, maqom haqida boshlang'ich ma'lumot; mashhur bastakorlar va ijrochilar bilan tanishtirish.

Ijodiy faoliyat: ritmik ekho, savol-javob improvizatsiyasi, qisqa melodik jumla yaratish, musiqa harakat, rasm yoki so'z bilan munosabat bildirish.

Ushbu mazmun bilimlar zanjiri emas, balki o'zaro bog'langan faoliyat yo'nalishlari tizimidir. Har bir yo'nalishda bilim eshitish, ijro va ijod bilan mustahkamlanadi.

Zamonaviy ta'lim standartlari o'quvchida kompetensiyalarni, ya'ni bilim, ko'nikma va qadriyatlarini real vaziyatlarda qo'llay olish layoqatini shakllantirishni maqsad qiladi. Musiqa savodxonligi bu yondashuvda quyidagi kompetensiyalar bilan uzviy bog'liq:

Madaniy ongi va ifoda kompetensiyasi - milliy va jahon musiqa madaniyatini qadrlash, o'z fikr va hissini musiqa vositasida ifodalash;

Kommunikativ kompetensiya - musiqiy asar haqida fikr bildirish, atamalardan to'g'ri foydalanish, jamoada ijro etish;

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi - musiqiy faoliyatga ichki qiziqish, mustaqil mashq qilish, xatolarni tuzatish;

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi - musiqiy manbalarni tanlash, tinglash uchun sifatli asar tanlay olish;

Ijtimoiy-shaxsiy kompetensiya - hamkorlikda ijro, o'zaro hurmat va mas'uliyat.

Shunday qilib, musiqa savodxonligi ta'limning umumiy maqsadlari bilan bevosita bog'lanadi va faqat maxsus fan doirasida emas, umumiy shaxsiy rivojlanish kontekstida qaralishi lozim.

Ushbu bo'limda olingan natijalar quyidagilarni ko'rsatadi:

Musiqa savodxonligi tor texnik ko'nikma emas, balki bilim, eshitish, ijro, tahlil va qadriyatga munosabatning integrativ birligi sifatida talqin etilishi ilmiy jihatdan asosli;

Uning tarkibiy tuzilmasi kognitiv, amaliy, hissiy-qadriyatli va ijodiy komponentlardan iborat bo'lib, ular o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi;

4-sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari savodxonlikni tizimlashtirish, chuqurlashtirish va ijodiy qo'llashga qulay imkoniyat yaratadi;

Pedagogik tabiat integrativlik, faoliyatlik, bosqichmabosqichlik, rivojlantiruvchi ta'sir, tarbiyaviy yo'nalganlik va differensiallik xususiyatlari bilan belgilanadi;

Koday, Orff, Jak-Dalkroz, Kabalevskiy tizimlari va milliy pedagogik an'analar musiqa savodxonligini shakllantirishning mustahkam nazariy asosini tashkil etadi.

4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari, metodlari va baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

Shakllantirish jarayonining umumiy modeli

Musiqa savodxonligining mazmun-mohiyati va pedagogik tabiati aniqlangach, uni amalda shakllantirish yo'llarini belgilash zarur bo'ladi. Nazariy asoslardan ma'lum bo'ldiki, musiqa savodxonligi faoliyat jarayonida, eshitish tajribasiga tayanib, bosqichma-bosqich shakllanadi. Shu asosda 4-sinf uchun quyidagi to'rt bosqichli model taklif etiladi:

1-bosqich. Tajriba va qiziqish uyg'otish (eshitish, his qilish). O'quvchi yangi musiqiy hodisa bilan avval amaliy tajriba orqali tanishadi: kuyni tinglaydi, kuylaydi, qarsak chaladi, harakat qiladi. Bu bosqichda atama yoki qoida berilmaydi, asosiy maqsad hodisani «his qildirish»dir. Masalan, nuqtali ritm o'quvchiga avval «uzun-qisqa» ohang sifatida eshittiriladi va qadam bilan ifodalanadi.

2-bosqich. Tushunchani anglash va nomlash. Eshitilgan va his qilingan hodisa o'qituvchi rahbarligida umumlashtiriladi, unga nom beriladi: «bu - nuqtali chorak nota». Tushuncha o'quvchining o'z kuzatishlari asosida shakllantiriladi, tayyor qoida sifatida yetkazilmaydi.

3-bosqich. Belgi bilan bog'lash va mustahkamlash. Anglangan hodisa nota yozuvi, ritmik bo'g'inlar, grafik sxema bilan bog'lanadi. Endi bola tovushni belgiga, belgini tovushga aylantira oladi: notadan o'qiydi, eshitgan ritmni yozadi.

4-bosqich. Qo'llash va ijodiy o'zlashtirish. Bilim yangi vaziyatda qo'llanadi: notadan yangi kuyni o'qish, o'zi tuzgan ritmik jumlaning ijro etish, tanish kuyga jo'rlik qilish, asarni tahlil qilish. Bu bosqichda savodxonlik malaka va shaxsiy tajribaga aylanadi.

Modelning asosiy g'oyasi «tajriba → tushuncha → belgi → qo'llash» ketma-ketligidir. U an'anaviy «qoida → mashq» yo'nalishiga qarama-qarshi bo'lib, kichik maktab yoshi tafakkuriga va faoliyatli yondashuvga ko'proq mos keladi.

Metodlar tanlanganda ularning musiqa savodxonligining har bir komponentiga (kognitiv, amaliy, hissiy-qadriyatli, ijodiy) xizmat qilishi hisobga olinadi.

Ko'rgazmali-eshitish metodlari. Bu guruhga o'qituvchining namunali ijrosi, yozuvlarni tinglash, musiqiy asarni tahlil bilan tinglash, ovoz balandligini qo'l harakati bilan ko'rsatish kiradi. Kodayning qo'l belgilari tovushlar orasidagi munosabatni ko'rinadigan qiladi: bola tovush balandligini jismonan his qiladi. 4-sinfda bu metod ikki ovozli kuylash va intervalni anglashga tayyorgarlikda ayniqsa samarali.

So'zli metodlar. Suhbat, tushuntirish, savol-javob, musiqiy asar haqida hikoya bu guruhga kiradi. Musiqa darsida so'z musiqani almashtirmaydi, uni anglashga yordam beradi. So'zli metodlarning asosiy talabi: qisqalik, obrazlilik va musiqiy tajribaga tayanish. Masalan, «forte» atamasi «kuchli, dadil ovoz» obrazi bilan bog'lanadi.

Amaliy metodlar. Mashq qilish, kuylash, solmizatsiya, ritmik ijro, cholg'uda jo'r bo'lish bu guruhning asosini tashkil etadi. Amaliy metodlar malakalarni shakllantiradi. Ularning samaradorligi mashqlarning xilma-xilligi va qiziqarli shaklga ega bo'lishiga bog'liq: monoton takrorlash kichik yoshdagi bolaning diqqatini tezda susaytiradi.

O'yin metodlari. O'yin bu yoshdagi bola uchun hali ham yetakchi faoliyatlardan biri sifatida saqlanib qoladi. Musiqiy-didaktik o'yinlar nota o'qish, ritm va ladni farqlash ko'nikmalarini mashaqqatsiz shakllantiradi. Ularga misollar:

«*Notalar zinapoyasi*» - o'quvchilar «tirik zinapoya» hosil qilib, tovushlar ketma-ketligini harakat bilan ko'rsatadilar;

«*Ritmik ekho*» - o'qituvchi ritmik jumlani chaladi, o'quvchilar qarsak bilan takrorlaydi;

«*Qaysi ladda?*» - o'quvchi eshitgan kuyning major yoki minorligini rang kartochkasi bilan ko'rsatadi;

«*Xato qayerda?*» - o'qituvchi kuyni ataylab xato bilan ijro etadi, o'quvchilar xatoni topadi;

«*Musiqiy loto*» - nota va ritm kartochkalari bilan guruhda o'ynaladigan o'yin.

Muammoli va izlanish metodlari. Bu metodlar o'quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. Masalan, ikki kuyni tinglatib, ularning nima bilan farq qilishini aniqlash topshirig'i beriladi: o'quvchi tempi, ladi, dinamikasi bo'yicha taqqoslaydi va o'z xulosasiga keladi. Bunday metod tahlil qobiliyatini va musiqiy tafakkurni rivojlantiradi.

Ijodiy metodlar. Improvizatsiya, sodda kuy tuzish, matnga ritm o'ylab topish, musiqaga rasm chizish yoki harakat tanlash kabi topshiriqlar ijodiy komponentni shakllantiradi. Orff metodikasi bu yerda asosiy tayanch bo'ladi: nutq, ritm va harakat birlashib, bolaning ijodkorlik erkinligini ta'minlaydi.

Hamkorlikda o'rganish metodlari. Juftlik va guruh bo'lib ishlash, ansambl ijrosi, o'zaro baholash o'quvchilarning muloqot va mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Masalan, sinf ikki guruhga bo'linib, bir guruh ostinato ritmini, ikkinchisi kuyni ijro etadi. Bunday ijro ikki ovozlilik tuyg'usini shakllantiradi.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda vositalar tanlash muhim ahamiyatga ega.

An'anaviy vositalar: nota chizig'i tasvirlangan doska, ko'rgazmali jadvallar, nota va ritm kartochkalari, tovushqator zinapoyasi, qo'l belgilari sxemasi, musiqiy cholg'ular (pianino yoki sintezator, metallofon, ksilofon, doira, qairoq, childirma).

Milliy vositalar: dutor, nay, rubob kabi milliy cholg'ular namunalari yoki ularning tovush yozuvlari, milliy kuy va qo'shiqlar to'plami, bolalar folklori namunalari. Ularning ishlatilishi savodxonlikni milliy madaniyat bilan bog'laydi.

Raqamli vositalar: interaktiv doska, taqdimotlar, audio va video yozuvlar, o'quv ilovalari, virtual pianino va ritm mashqlari. Raqamli texnologiyalar musiqiy jarayonni vizuallashtiradi: notaning sekundlar bo'yicha tovushga aylanishi, kuy chizig'ining harakati ekranda ko'rsatiladi. Biroq raqamli vositalar tirik ijro va jonli ovozni almashtirmasligi kerak. Ularning vazifasi bolaning faoliyatini boyitish, o'quvchini passiv tomoshabin holatiga tushirib qo'ymaslikdir.

Vositarni tanlashda uch mezon rivoj etiladi: pedagogik maqsadga muvofiqlik (vosita aniq vazifani hal qilishi kerak), yosh xususiyatlariga moslik va faollikni rag'batlantirish (vosita bolani ishga jalb qilishi lozim).

Dars jarayonida musiqa savodxonligini shakllantirishning tashkiliy shakllari

Musiqa darsining tuzilmasi savodxonlikni shakllantirish maqsadiga xizmat qilishi kerak. Samarali darsning namunaviy tuzilmasi quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Tashkiliy-hissiy kirish (2-3 daqiqa). Musiqiy salomlashish, ritmik ekho yoki qisqa nafas va artikulyatsiya mashqi.

2. Vokal-xor mashqlari va solmizatsiya (5-7 daqiqa). Ovozni tayyorlash, o'tilgan tovushlarni takrorlash, qo'l belgilari bilan kuylash.

3. Yangi mavzuga kirish (7-10 daqiqa). Tajribaga asoslangan tanishtirish: tinglash, kuylash yoki harakat orqali yangi hodisaga duch kelish, so'ngra tushunchani nomlash.

4. Qo'shiq ustida ishlash (8-10 daqiqa). Yangi tushunchani kuylash jarayonida qo'llash: ritmik va intonatsion aniqlik ustida ishlash.

5. Tinglash va tahlil (5-7 daqiqa). Asarni tinglash, ifoda vositalarini aniqlash, taqqoslash.

6. Ijodiy yoki amaliy topshiriq (3-5 daqiqa). Ritmik yoki melodik improvizatsiya, jo'rlik, mini-ansambl.

7. Yakun va mulohaza (2-3 daqiqa). Dars mavzusi bo'yicha qisqa muhokama, o'z-o'zini baholash.

Ushbu tuzilma 4-sinf o'quvchilarining diqqat davomiyligiga mos: faoliyat turlari har 5-10 daqiqada almashadi. Shuningdek, har bir darsda kamida bitta savodxonlik elementi (nota, ritm, lad, ifoda vositasi) turli faoliyat turlarida takrorlanib mustahkamlanadi.

Dars tashqarisidagi shakllar ham muhim: musiqa to'garaklari, sinf xori, ansambllar, musiqiy tanlovlar, ochiq konsertlar, milliy bayramlarga bag'ishlangan

tadbirlar. Ular o'quvchining olgan bilimni haqiqiy sahna va jamoa vaziyatida qo'llash imkonini beradi.

Musiqqa savodxonligini shakllantirishning pedagogik shartlari

Ilmiy tahlil va pedagogik tajribaga tayangan holda, musiqa savodxonligini samarali shakllantirish uchun quyidagi shartlar zarur deb hisoblanadi:

Birinchi shart - o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi. Musiqa o'qituvchisi nafaqat nazariyani, balki ovoz, cholg'u, ritmika va boshlang'ich sinf psixologiyasini yaxshi bilishi kerak. U bola uchun musiqiy namuna: to'g'ri intonatsiya, ifodali ijro va samimiy munosabat bolada musiqaga qiziqish uyg'otadi.

Ikkinchi shart - savodxonlikni tor ma'noda tushunishdan voz kechish. Musiqa savodini faqat nota o'qishga tenglashtirish amaliyotda ko'p uchraydigan xatodir. Har bir dars hissiy, kognitiv, amaliy va ijodiy jihatlarni uyg'un qamrab olishi lozim.

Uchinchi shart - milliy musiqiy merosga tayanish. O'quv material sifatida o'zbek xalq kuylari, allalar, bolalar qo'shiqlari, mumtoz va zamonaviy bastakorlar asarlaridan foydalanish o'quvchi uchun mazmunli va tushunarli muhit yaratadi. Bola tanish va yaqin musiqa orqali savodni osonroq o'zlashtiradi.

To'rtinchi shart - tizimlilik va izchillik. Savodxonlik elementlari 1-3-sinflardagi bilimlar bilan uzviy bog'lanishi, 4-sinfdan so'ng 5-sinf mazmuniga zamin yaratishi kerak. Uzilishlar va takrorlanmaydigan mavzular bilimning parchalanib ketishiga olib keladi.

Beshinchi shart - moddiy-texnik va metodik ta'minot. Musiqa xonasi, cholg'ular, audio-video vositalari, sifatli o'quv qo'llanmalar va metodik tavsiyalar dars sifatini belgilaydi.

Oltinchi shart - oila va maktab hamkorligi. Ota-onalarning farzandi musiqiy faoliyatiga qiziqishi, uyda musiqa tinglash va kuylash muhiti, maktab tadbirlariga jalb etilishi o'quvchi motivatsiyasini oshiradi.

Yettinchi shart - ijobiy baholash va rag'batlantirish tizimi. Bola xatosi uchun jazolanmasligi, muvaffaqiyati esa e'tirof etilishi kerak. Musiqiy qobiliyati past deb hisoblangan bolalarning ham o'z sur'atida rivojlanish huquqi bor.

3.6. Musiqa savodxonligini baholash: mezonlar, ko'rsatkichlar va darajalar

Musiqa savodxonligining integrativ tabiati uni baholashda ham kompleks yondashuvni talab etadi. Faqat nazariy bilimni tekshirish bilan cheklanish haqiqiy natijani aks ettirmaydi. Shu sababli baholash mezonlari savodxonlikning to'rt komponentiga mos holda belgilanadi.

Komponent	Baholash mezonlari	Asosiy ko'rsatkichlar
Kognitiv	Nazariy bilimlarni o'zlashtirish	Nota, davomiylik, pauza, o'lchov, lad, dinamik va temp belgilarini bilish; atamalarni to'g'ri qo'llash
Amaliy	Ijrochilik ko'nikmalarining shakllanganligi	Aniq intonatsiya, ritmik aniqlik, notadan kuylash (solmizatsiya), cholg'uda jo'r bo'lish, ansambl ijrosi

Komponent	Baholash mezonlari	Asosiy ko'rsatkichlar
Hissiy-qadriyatli	Musiqaga munosabat va tinglash madaniyati	Musiqaga qiziqish, faol ishtirok, asarni ifodali idrok etish, milliy musiqaga hurmat, tinglash qoidalariga rioya
Ijodiy	Ijodiy faoliyatdagi mustaqillik	Ritmik/melodik improvizatsiya, sodda kuy tuzish, musiqaga ijodiy munosabat bildirish

Ushbu mezonlar asosida musiqa savodxonligining uch darajasi ajratiladi:

Yuqori daraja. O'quvchi nota, ritm, lad va ifoda vositalarini erkin biladi va amalda qo'llaydi. Tanish kuylarni notadan xatosiz kuylaydi, eshitgan ritmni yozib oladi, asarni mustaqil tahlil qiladi va o'z fikrini asoslaydi. Improvizatsiyada tashabbus ko'rsatadi, musiqiy faoliyatga barqaror qiziqish namoyon etadi.

O'rta daraja. O'quvchi asosiy tushunchalarni biladi, biroq ularni qo'llashda o'qituvchi yordamiga muhtoj bo'ladi. Notadan kuylashda ayrim noaniqliklarga yo'l qo'yadi, tahlilda umumiy xarakterni aniqlaydi, ammo ifoda vositalarini asoslashda qiynaladi. Ijodiy topshiriqlarni namuna asosida bajaradi.

Quyi (boshlang'ich) daraja. O'quvchi tushunchalarni parcha-parcha biladi, nota va ritmni o'qishda sezilarli qiyinchilik sezadi, kuylashda intonatsiya va ritm aniqligi yetarli emas. Tahlil va ijod topshiriqlarini faqat o'qituvchi ko'magida bajaradi. Bunday o'quvchilarga individual yondashuv, soddalashtirilgan va o'yin shaklidagi topshiriqlar zarur.

Baholash usullari. Baholash jarayoni quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

Pedagogik kuzatish - dars jarayonida o'quvchi faolligini, ijro sifatini, munosabatini doimiy kuzatish;

Amaliy topshiriqlar - notadan kuylash, ritmni takrorlash, kichik ijro;

Eshitib bajariladigan diktant - qisqa ritmik va melodik diktantlar;

Og'zaki so'rov va suhbat - atamalar, asar tahlili bo'yicha savol-javob;

Test va grafik topshiriqlar - tovush balandligini chizmada ko'rsatish, nota qatorini davom ettirish;

Ijodiy loyihalar - kichik ritmik kompozitsiya, sinf ansambli uchun tuzilgan sodda ijro;

O'z-o'zini va o'zaro baholash - o'quvchilar «musiqiy svetofor» (yashil-sariq-qizil) kartochkalari orqali o'zlashtirish darajasini ifodalaydi.

Baholashda formativ (shakllantiruvchi) yondashuv ustuvor bo'lishi kerak. Ya'ni baholash faqat natijani qayd etish emas, balki o'quvchiga rivojlanish yo'lini ko'rsatish vositasi sifatida qo'llanadi. Ball qo'yishdan ko'ra, izoh berish, kuchli tomonlarni ta'kidlash va keyingi qadamni ko'rsatish samaraliroq. Shu bilan birga, har bir o'quvchi boshqalar bilan emas, avvalgi natijalari bilan solishtiriladi: bu bolaning o'zini his qilishini himoya qiladi va motivatsiyani saqlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 4-sinfda musiqa savodxonligini shakllantirishda quyidagi muammolar tez-tez uchraydi:

1. Nazariyaning tajribadan ajralib qolishi. Nota va atamalar mexanik yodlatiladi, eshitish va ijro bilan bog'lanmaydi. *Yechim*: har bir nazariy tushunchani avval eshittirib, kuylatib, harakat bilan ifodalatib, so'ng belgi bilan bog'lash.

2. Darslarning faqat qo'shiq o'rganishga aylanib qolishi. Tinglash, tahlil va ijodiy topshiriqlar e'tibordan chetda qoladi. *Yechim*: dars tuzilmasiga tinglash va ijodiy bosqichlarni majburiy kiritish.

3. O'quvchilar tayyorgarligidagi katta farq. Ba'zi bolalar musiqa maktabiga qatnaydi, boshqalari musiqiy tajribaga ega emas. *Yechim*: differensial topshiriqlar, «yosh ustoz» (peer-teaching) usuli, hamkorlikda o'rganish.

4. Ovoz va diapazon imkoniyatlarini hisobga olmaslik. Qulay bo'lmagan diapazondagi qo'shiqlar ovozga zarar yetkazishi va qiziqishni susaytirishi mumkin. *Yechim*: repertuarni bolalar ovozi diapazoniga mos tanlash, ovozni asrash qoidalarini o'rgatish.

5. Baholashning tor yoki sub'ektiv bo'lishi. Faqat nazariy bilim yoki ovozning go'zalligi bo'yicha baho qo'yish. *Yechim*: to'rt komponentli mezonlar tizimidan foydalanish.

6. Raqamli vositalarning noto'g'ri qo'llanishi. Texnologiya darsning maqsadiga bo'ysunmay, o'zi maqsadga aylanadi. *Yechim*: vositani pedagogik maqsad asosida tanlash, jonli ijro ustuvorligini saqlash.

7. Milliy merosdan yetarli foydalanmaslik. Repertuar bir tomonlama bo'lib qoladi. *Yechim*: milliy va jahon musiqasi namunalarini muvozanatda berish.

Tadqiqotning umumlashtiruvchi tahlili va istiqbollar

Bajarilgan nazariy tahlil natijalari musiqa savodxonligini 4-sinf o'quvchilarida shakllantirish quyidagi yo'nalishlarda samarali bo'lishini ko'rsatadi:

musiqa savodxonligini integrativ kategoriya sifatida qabul qilish, uning barcha komponentlarini muvozanatli rivojlantirish;

shakllantirishni «tajriba - tushuncha - belgi - qo'llash» mantig'iga asoslash;

o'yin, ijodiy va hamkorlikka asoslangan metodlardan keng foydalanish;

milliy musiqiy meros namunalarini asosiy material sifatida qo'llash;

baholashni ko'p mezonli va rivojlantiruvchi tarzda tashkil etish.

Tadqiqotning istiqbolli yo'nalishlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: taklif etilgan modelning pedagogik tajriba-sinov orqali samaradorligini tekshirish; 1-4-sinflar uchun musiqa savodxonligining bosqichma-bosqich standartlarini ishlab chiqish; raqamli va sun'iy intellekt vositalarining musiqa ta'limidagi didaktik imkoniyatlarini o'rganish; inklyuziv ta'lim sharoitida musiqa savodxonligini shakllantirish metodikasini yaratish. Amaliyotda uchraydigan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rsatildi.

Olib borilgan nazariy tahlil natijasida umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligi tushunchasining mazmun-mohiyati va pedagogik tabiati ilmiy asoslandi. Quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Tushunchaning mohiyati. Musiqa savodxonligi nota yozuvini bilish bilan cheklanmaydi. U o'quvchining musiqa tilini eshitish, anglash, ijro etish, yozib olish, tahlil qilish va ijodiy qo'llash layoqatini ifodalovchi integrativ sifattir.

2. Tarkibiy tuzilma. Musiqa savodxonligi to'rt o'zaro bog'liq komponentdan iborat: kognitiv (bilim), amaliy (ijrochilik), hissiy-qadriyatli va ijodiy. Ulardan birining rivojlanmay qolishi butun tizimning samaradorligini pasaytiradi.

3. Yosh xususiyatlari. 4-sinf o'quvchilarining idrok, xotira, tafakkur va musiqiy qobiliyatlari bu bosqichni bilimlarni tizimlashtirish, chuqurlashtirish va ijodiy qo'llash uchun qulay davr qiladi.

4. Pedagogik tabiat. Musiqa savodxonligi integrativlik, faoliyatlilik, bosqichma-bosqichlik, rivojlantiruvchi ta'sir, tarbiyaviy yo'nalganlik va differensiallik xususiyatlariga ega.

5. Shakllantirish yo'li. Samarali jarayon «tajriba - tushuncha - belgi - qo'llash» mantiqiga tayanadi. Bunda o'yin, ijodiy va hamkorlikka asoslangan metodlar, milliy musiqiy meros namunalari hamda jonli ijro ustuvor bo'lishi lozim.

6. Baholash. Baholash to'rt komponentga mos ko'p mezonli, formativ xarakterda bo'lib, o'quvchining o'z avvalgi natijalari bilan solishtirilishiga asoslanishi kerak.

Amaliy tavsiyalar: musiqa o'qituvchilari har bir darsda savodxonlikning kamida bitta elementini eshitish, ijro va ijod orqali mustahkamlashlari; o'quv dasturlarida 1-4-sinflar uchun bosqichma-bosqich talablar belgilanishi; bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarligida integrativ yondashuvga alohida e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiq.

Istiqbol: taklif etilgan modelning pedagogik tajriba-sinov orqali samaradorligini tekshirish va inklyuziv hamda raqamli ta'lim sharoitidagi imkoniyatlarini o'rganish kelgusi tadqiqotlar vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asafyev B.V. Musiqiy shakl jarayon sifatida. - Leningrad: Muzika, 1971. (rus tilida: Музыкальная форма как процесс)
2. Abdullin E.B., Nikolayeva E.V. Teoriya i metodika muzikalnogo obrazovaniya. - Moskva: Muzika, 2004. (rus tilida)
3. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. - Moskva: Pedagogika, 1991. (rus tilida)
4. Kabalevskiy D.B. Prosveshcheniye dush. - Moskva: Pedagogika, 1981. (rus tilida)
5. Kodaly Z. Vengerskaya muzikalnaya vospitatelnaya sistema (Kodály Zoltán). Kodály, Z. Selected Writings. - Budapest: Zeneműkiadó, 1974. (ingliz tilida)

6. Orff C. Orff-Schulwerk: Musik für Kinder. - Mainz: Schott Music, 1950-1954. (nemis tilida)
7. Teplov B.M. Psixologiya muzikalnix sposobnostey. - Moskva-Leningrad: Izd-vo APN RSFSR, 1947. (rus tilida)
8. Piaget J. The Psychology of the Child. - New York: Basic Books, 1969. (ingliz tilida)
9. Bruner J.S. The Process of Education. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. (ingliz tilida)
10. Forobiy Abu Nasr. Kitob al-musiqiy al-kabir (Musiqi haqida katta kitob). - Toshkent: Fan (o'zbek tilidagi nashrlari).
11. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni (2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son). - Toshkent, 2020.
12. КБ Холиков. Структура физических упражнений на уроках музыки. Scientific progress 2 (3), 1060-1067
13. КБ Холиков. Музыкальная педагогика и психология. Вестник науки и образования, 58-61 1 (4), 1 (4), 58-61
14. КБ Холиков. Модульная музыкальная образовательная технология как важный фактор развития учебного процесса по теории музыки. Scientific progress 2 (4), 370-374
15. КБ Холиков. Теоретические особенности формирования музыкальных представлений у детей школьного возраста. Scientific progress 2 (4), 96-101
16. КБ Холиков. Роль электронного учебно-методического комплекса в оптимизации музыкального обучение в общеобразовательной школе. Scientific progress 2 (4), 114-118
17. КБ Холиков. Необходимые знание в области проектирования обучения музыкальной культуры Узбекистана. Scientific progress 2 (6), 952-957
18. КБ Холиков. Проблематика музыкальной эстетики как фактическая сторона повествования. Science and Education 3 (5), 1556-1561
19. КБ Холиков. Роль педагогических принципов метода моделирования, синтеза знаний при моделировании музыкальных систем. Science and Education 3 (3), 1032-1037
20. КБ Холиков. О принципе аддитивности для построения музыкальных произведения. Science and Education 4 (7), 384-389
21. КБ Холиков. Музыкальное образование и имитационное моделирование процесса обучения музыки. Science and Education 3 (3), 1020-1025
22. КБ Холиков. Обученность педагогике к освоению учащихся сложным способам деятельности. Science and Education 5 (2), 445-451

23. КБ Холиков. Уровень и качество усвоения предмета музыки, закрепление памяти и способности учащихся. *Science and Education* 5 (2), 452-458
24. КБ Холиков. Конструирование потока информации в балансировке разделения познания и поведение абстрактного воздействия на мозг человека. *Science and Education* 6 (1), 28-34
25. КБ Холиков. Звуковой ландшафт человека и гармоническая структура головного мозга. *Science and Education* 6 (1), 21-27
26. КБ Холиков. Приёмы формирования музыкально теоретический интересов у детей младшего школьного возраста. *Science and Education* 4 (7), 357-362
27. КБ Холиков. Преобразование новых спектров при синхронном использование методов и приёмов музыкальной культуре. *Science and Education* 4 (7), 107-120
28. КБ Холиков. Психолого-социальная подготовка студентов. Социальный педагог в школе: методы работы. *Science and Education* 4 (3), 545-551
29. КБ Холиков. Обширные знания в области музыкальных наук Узбекистана и порядка функционального взаимодействия в сфере музыки. *Scientific progress* 2 (6), 940-945
30. КБ Холиков. Эстетическое воспитание молодёжи школьного возраста в сфере музыки. *Science and Education* 3 (5), 1542-1548